

ՎԱՀԱՆ ԵՊԻՍԿՈՊՈՍ ՏԵՐՅԱՆ

(Առաջնորդական փոխանորդ Արարատյան թևի)

ՀԱՅՈՑ ՀԱՅՐԱՊԵՏՆԵՐԻ ԾԻՐԻՄՆԵՐԻ ՄԱՍԻՆ*

63. **Գրիգոր Գ Պահլավունի** (1113—1166).—Ապիրատ իշխանի որդին և Ներսես Ընդրհալու ավագ եղբայրը: Ծուրջ քսան տարեկանին բարձրանում է հայրապետական գահը: Գահակալում է 53 տարի:

«Գրիգոր կիթողիկոս հայոց հասնալ ի բարոք ծերութիւն... փոխեցաւ յաստեացս երանելին Գրիգոր յամի Տեառն 1166 և ի թուականութեան հայոց ՌԺԵ կամ ՌԺԴ. և թաղեցաւ անդ ի Հոռմկլայ ի շիրմին՝ զոր պատրաստեալ էր նորա յառաջագոյն»¹³⁵: Անեցին, խոսելով Գրիգոր Գ-ի թաղված տեղի մասին, գրում է. «Այս տէր Գրիգորիս արկանէ հիմն ի Կլայն, և շինէ հոշակաւ եկեղեցի ի նմանութիւն արևելից տաճարացն. պատրաստեալ ի նմա գոյիս երկուց տուրք Լուսաորշացն զփօրեղբարցն իւրոց, տէր Գրիգորիսի և Ներսեսի»¹³⁶: «Գրիգորիսի գերեզմանը հարկաւ եղաւ Հոռմկլային

կաթողիկեին մօտը, զոր ինքն էր շինած և ուր իրմե ետքը թաղվեցան Հոռմկլա նստող կաթողիկոսները, դար մը ամբողջ»¹³⁷: Ծախաթունյան սրբազանը այս հարցի մասին նույնն է վկայում. «Գրիգոր Գ Պահլավունին որդի իշխանին Ապիրատայ, թոռն Գրիգորի Մագիստրոսի և քեռորդի Վկայասերի... փոխի հաստեացս՝ մնալով ընդ ամենայն ի հայրապետութեան զամս յիսուն և երեք. որոյ զմարմինն ամփոփի անդէն ի Հոռմկլայ ի տապանին յիւրմէ պատրաստելոյ յառաջագոյն»¹³⁸: «Սրբափալ վարքով և ի ստաքինի արդեամբք փոխեցաւ առ Քրիստոս եօթանասուններէք տարուան յամի 1165 և թաղեցաւ փառօք ի Հոռմկլայ»¹³⁹:

64. **Ներսես Դ Կլայեցի** (1166—1173).—Կոչվում է նաև Ընդրհալի: Որդի Ապիրատ իշխանի, եղբայրը՝ Գրիգոր Գ Պահլավունի կաթողիկոսի:

Այսրել, գործել և թաղվել է Հոռմկլայում: Անեցին հաղորդում է, որ Ընդրհալին թաղ-

* Ծարունակված «Լշմիածին» ամսագրի 1971 թվականի №ՆՆ Ա, Գ և Դ-ից:

¹³⁵ Հ. Մ. Զաւեն, «Պատմություն հայոց», հ. Գ, էջ 82:

¹³⁶ Սամվել Անեցի, էջ 139:

¹³⁷ «Ազգապատում», մասն Ա, էջ 1390:

¹³⁸ Ծախաթունյանց, հ. Ա, էջ 202—203:

¹³⁹ Հ. Մ. Բժշկյանց, «Համառոտ նկարագիր վարդապետների արանց», Վենետիկ, 1850, էջ 234:

վել է Հոռմկլայում, «Փոխի մահուամբ առ Գրիստոս սուրբն Ներսէս և յաջորդէ զայթորն տէր Գրիգոր՝ եղբորորդին նորին տղայ կոչեցեալն ամս ի: Այս տէր Գրիգորիս արկանէ հիմն ի Կլայն. և շինէ հոշակապ եկեղեցի ի նմանութիւն արևելից տաճարացն, պատրաստեալ ի նմա զգիրս երկուց սուրբ Լուսաորչացն իւրոց, տէր Գրիգորիսի և Ներսէսի»¹⁴⁰: «Անքննելի տեսչութեամբն Աստուծոյ, եհաս նմա հրաւեր երկնային կոչման, և եկն ի վերայ նորա հիւանդութիւն ծանր, որով վախճան հասեալ երջանիկ կենաց նորա ի հասակի իբր ՀԵ ամաց, փոխեցաւ առ անձնային իւր Քրիստոս յամի տեսուն 1173 և ի թուականութեանս հայոց ՌԻԲ, յատուր հինգշաբթի ի ԺԳ, ամսեանն օգոստոսի... և սուգ մեծ առեալ ի վերայ մահու նորա, մեծաւ հուղարկատրութեամբ և բազմութիւն ժողովոյեան տարեալ եղ զնա ի դարբարանի անդ որ ի Հոռմկլայ՝ առ եղբոր նորին Գրիգորիսի»¹⁴¹:

«Թողեալ լետ իւր զարծանաւոր վաստակս՝ կալով ի հայրապետութեան զամս եօթն՝ փոխի հաստեացս յանդրանկացն խորան ի 13 օգոստոսի յատուր հինգշաբթի, և մարմինն ամփոփեցաւ ի տապանի առ եղբոր իւրում ի Հոռմկլայ»¹⁴²: «Ընորհալիին թաղումը ամենայն շքեղությամբ կատարվեցաւ Գրիգոր Ապիրատ եպիսկոպոսին գլխավորությամբ, ուր Լամբրոնացին ալ խոսեցաւ դրոստ պատմագրաբար ի յաստուածահրաւեր փոխումն նորին, իսկ մարմինը թաղվեցաւ Հոռմկլայի կաթողիկէին հովանւոյն ներքե, յուր եղբոր Գրիգոր Պահլավունի կաթողիկոսի գերեզմանին մոտ»¹⁴³:

65. **Գրիգոր Դ Տղա** (1173—1193).—Ներսէս Ընորհալու Վապի եղբոր որդին էր և հաջորդեց յուր հորեղբորը՝ Ներսէս Ընորհալուն:

Մահվան և թաղման մասին կան տվյալներ. թաղվել է Դրազարկում. «Թաղեցաւ ի Դրազարկն»¹⁴⁴,—ասում է Սմբատ պատմիչը: Նրան հետևում է Սամվել Անեցին, գրելով՝ «Եւ զկնի ինքն ևս փոխի մահուամբ առ Քրիստոս և կայ հանկուցեալ ի սուրբ ուխ-

տըն Դրազարկ»¹⁴⁵: Հակառակ այս վկայություններին, Բ. Մ. Չամչանը գրում է, որ Գրիգոր Տղան թաղվել է Հոռմկլայում. «Բարեշիշատակ յաջորդն և եղբորորդի Ներսիսի Ընորհալոյ՝ Գրիգոր Դ՝ մականունանեալն Տղայ, կալեալ զայթոռ հայրապետութեան հայոց ի Հոռմկլայ ամս Ի կամ ԺԹ և ամիսս 11 սրբութեամբ և իմաստութեամբ, և հասեալ ի վախճան կենաց՝ իբր վաթսուն ամաց հասակի՝ փոխեցաւ յաստեացս ի թուին հայոց ՌԻԲ, յամսեանն յուլիսի, և թաղեցաւ անդէն ի Հոռմկլայ առ գերեզմանի հորեղբարց իւրոց Գրիգորիսի և Ներսէսի»¹⁴⁶:

Օրմանյան սրբազանը նույնպէս ընդունում է, որ Գրիգոր Դ-ն թաղված լինի Դրազարկում: «Գրիգոր Տղայն Հոռմկլայի մեջ թաղված ըսողները, աղբյուր չեն ցուցուցած»¹⁴⁷: Այդ մասին հստակորեն վկայում է նաև Բ. Ղ. Ալիշանը. «Ի տղն քնարանս Դրազարկու ամփոփեցաւ մեծոգի կաթողիկոսն Պահլավի Գրիգոր Տղայ՝ (25 մայիսի 1193), մեծագուն և նախանձելոյն ձեռամբ Ն. Լամբրոնացոյ, որ և աւանդեաց մեզ զայս յիշատակ»։ «Անդ յանգուցաք զնա, աւէ, ի տապանի, սպասատրութեամբ իմ Ներսիսի, և բարեպաշտ իշխողի մերոյ Լեոնի»¹⁴⁸: Հ. Ղ. Ալիշան իր «Հայապատում» աշխատության մեջ դարձյալ վկայում է, որ Գրիգոր Տղան թաղվել է Դրազարկում¹⁴⁹:

66. **Գրիգոր Ե Քարավեծ** (1193—1194).—Գրիգոր Դ Տղայի մանկահասակ քեռորդին: Գահակալում է մեկ տարի և հինգ ամիս: Կիրակոս Գանձակեցին¹⁵⁰, Սմբատ սպարապետը¹⁵¹, Վարդան պատմիչը¹⁵², Սամվել Անեցին գրելով դժբախտ կաթողիկոսի մահվան տխուր մանրամասնությունները, վկայում են, որ նա Դրազարկում է թաղվել. «ՌԺՂԶ: Տէր Գրիգորիս միս ալլ եղբորորդի նորին Տեառն Ներսիսի ամս Բ և քարավեծ

¹⁴⁵ Սամուէլի քահանայի Անեցոյ «Հաւաքմունք ի գրոց պատմագրաց», Վաղարշապատ, 1893, էջ 139:

¹⁴⁶ Հ. Մ. Չամչան, «Պատմություն հայոց», Բ. Գ, էջ 159: (Ծախաթունյանը նույնպէս ընդունում է, որ Գրիգոր Դ թաղվել է Հոռմկլայ առ շիրմի հորեղբարցն, Բ. Ա, էջ 204):

¹⁴⁷ «Ազգապատում», մասն Ա, էջ 1492:

¹⁴⁸ Հ. Ղ. Ալիշան, «Սիսուան», Վեներիկ—Ա. Ղազար, 1885, էջ 282:

¹⁴⁹ Հ. Ղ. Ալիշան, «Հայապատում», Վեներիկ, Ա. Ղազար, 1901, էջ 412:

¹⁵⁰ Կիրակոս Գանձակեցի, «Պատմություն հայոց», էջ 147—148:

¹⁵¹ Սմբատ Սպարապետ, «Տարեգիրք», Փարիզ, 1859, էջ 107:

¹⁵² Վարդանայ վարդապետի, «Հաւաքմունք պատմութեան», Վեներիկ, 1862, էջ 139:

¹⁴⁰ Սամվել Անեցի, էջ 189:

¹⁴¹ Հ. Մ. Չամչան, «Պատմություն հայոց», Բ. Գ, էջ 110—111:

¹⁴² Ծախաթունյան, Բ. Ա, էջ 203—204:

¹⁴³ Օրմանյան, «Ազգապատում», Բ. Ա, էջ 1436—1437:

¹⁴⁴ Տարեգիրք արարեալ Սմբատայ սպարապետի հայոց որդոյ Կոստանդնի կոմսին Կոռիկոսայ (հրատ. Կարապետ վրդ. Շահնազարդյանի, Փարիզ, 1859 թ., էջ 106):

լեալ ի որդեկէն Կօպիտառոյ՝ և կայ ի Դրագարկն հանգուցեալ»¹⁵³:

«Գրիգոր Ե ... անդէն վախճանեցաւ և թաղեցաւ ի Դրագարկն. կացեալ յայնմ աստիճանի ամ մի և ամիսս հինգ»¹⁵⁴:

Հ. Ղ. Ալիշանը ևս հաստատում է նույնը, Զարափեծի շիրմատեղը համարելով Դրագարկը. «Առ նմին եղաւ (Գրիգոր Դ Տղայի կողքին.) յետ երկուց ամաց՝ մտօք և տիօք տղայ կաթողիկոսս **Գրիգոր Զարափեծ** (1195) հուպ դամբարանի Հէթմոյ արքայի»¹⁵⁵: Նույնն է վկայում նաև Հ. Մ. Չամչյանը. «եկաց ի կաթողիկոսութիւն ամ մի և ամիսս 5 և թաղեցաւ ի Դրագարկն»¹⁵⁶: «Այս նպատակով կատարելապէս կաթողիկոսական հուղարկավորություն կատարվեցաւ, և Զարափեծի մարմինը Դրագարկ վանքը թաղվեցաւ»¹⁵⁷:

67. **Գրիգոր 2 Ապիրատ** (1194—1203).— Սա Շնորհալոյ Ծափան եղբոր որդին էր:

Վախճանվում է Ստում: Նրանով վերջանում է Պահլավունյաց տոհմի քահանայապետությունը: «Մարմինը թաղվեցաւ Արքակաղնի վանքին մեջ, որուն սուրբ Խճկտոր անունն ալ կը տրվի, և հարկաւ հոն կը մնար Սիս գալեն ետքը, իբրև հայրապետունոց ըլլալու վանք մը»¹⁵⁸: «ՌԺՂԸ (ՈԽԲ) Տէր Գրիգոր Ապիրատ վախճանի ի մայրաքաղաքն Սիս, կացեալ յաթոռ հայրապետութեան՝ ամս Ը: Մեռանի անդէն ի Սիս սուրբ Խճկտոր, գոր ուխտ Արքակաղնին ասեւ»¹⁵⁹: Նույնը հաստատում է նաև Ծախկաթունյանց սրբազանը¹⁶⁰:

68. **Հովհաննէս 2 Սսեցի** (1203—1221).— Կոչվում է նաև Մեծաբարո կամ Ծոն: Հեթումյան գերդաստանից: Ազգական Լևոն Բ թագավորի և արքեպիսկոպոս Սսի:

Մահվան և շիրմատեղի մասին կան իրարամերժ կարծիքներ և փաստեր, այսպէս. «ՌՄԻԱ: Ի ՈԿԸ. ամին վախճանի կաթողիկոսն տէր Յովհաննէս և դնի ի Դրագարկըն»¹⁶¹: Հ. Մ. Չամչյանը վկայակոչելով Կիրակոս, Վարդան, Մաղաթիա, Վահրամ պատմիչներին, Հովհաննէս Մեծաբարոյի շիրմատեղը համարում է Հոռովկան. «Ընդ այն ժամանակն մեռաւ կաթողիկոսն Յով-

հաննէս Մեծաբարոյ և թաղեցաւ ի Հոռովկայ, կացեալ հայրապետութիւն ամս ԺԸ»¹⁶²: Հ. Ղ. Ալիշանի կարծիքի համաձայն նա թաղվել է Դրագարկում. «Անդ ամիտիեցաւ (1220) յայնաստարածն արտի և ձեռօք անուանեալն Մեծաբարոյ Յովհաննէս է կաթողիկոս (պետք է լինի Հովհաննէս 2)»¹⁶³:

69. **Կոստանդին Ա Բարձրաբերդցի** (1221—1267).— Գահակալում է 46 տարի:

Մահը և թաղումը՝ Դրագարկում. «Ի դաստէ կաթողիկոսաց աստ հանգուցան և ծերունին **Կոստանդին Ա Բարձրաբերդցի** (1266)»¹⁶⁴: «Բացին գիող տէր (Կոստանդին Բարձրաբերդցի կաթողիկոսին) գտան զշորջառն փտած, և զպալին խայտնին շէն, և զգաւազանն և զմազն. և ոսկր ամենեին չգտան»¹⁶⁵:

70. **Հակոբ Ա Կլայեցի** (1268—1286).— Նաև անեցի, տարսնացի, մեծաբերդցի:

Ըստ Օրմանյան սրբազանի թաղման վայրը համարվում է Հոռովկան. «Մահվանը մասին ոչ մի մանրամասնություն չունիմք. բայց Հոռովկայի մեջ հանդիպած պիտի ըսենք, և հավանաբար նույն տեղ ալ թաղված»¹⁶⁶:

71. **Կոստանդին Բ Կատուկեցի** (1286—1289).— Կոչվել է նաև Պրոնագործ: Վախճանվել և թաղվել է Սկևռա վանքում:

72. **Ստեփաննոս Դ Հոռովկայեցի** (1290—1293).— Վախճանվում է գերության մեջ՝ Եգիպտոսում, 1293 թ.: Թաղվել է Կահիրեի հապեշ-ասորոց եկեղեցում. «Վախճանեցաւ ի նմին երջանիկ և փառաւորեալ կաթողիկոսն տէր Ստեփաննոս: Եւ անեալ քրիստոնէիցն հրաման՝ տարան յեկեղեցի հարաշի Ասորեացն. և պատուով եղին ի հանգրստի»¹⁶⁷: «ՌՄՂԵ: Ի 2ԽԲ. թվին՝ եկն Մելիք Աշրաֆ սուլտանն Մըսրոյ քազում օրօք ի վերայ Հոռովկային. և պաշարեաց զմա քազում ատուր»՝ մինչև էառ և տարս գտէր Ստեփաննոս կաթողիկոս և զաջ սուրբ Լուսաւորչին գերի ի Մար. քազում եպիսկոպոսօք՝ քահանայիք և ժողովրդօք և կեցեալ անդէն տարի մի վախճանեցաւ»¹⁶⁸: «Ստեփաննոս կաթողիկոս՝ որ գերեցաւ յեգիպտոս կացեալ ի վտարանդութեան իրում ամ

¹⁵³ Սամվել Անեցի, էջ 143:

¹⁵⁴ Նույն տեղում:

¹⁵⁵ Հ. Ղ. Ալիշան, «Սիսում», էջ 282:

¹⁵⁶ Հ. Մ. Չամչյան, «Պատմություն հայոց», հ. Գ, էջ 160:

¹⁵⁷ Օրմանյան, «Ազգապատում», հ. Ա, էջ 1509:

¹⁵⁸ Նույն տեղում, էջ 1556:

¹⁵⁹ Սամվել Անեցի, էջ 144:

¹⁶⁰ Ծախկաթունյանց, հ. Ա, էջ 205:

¹⁶¹ Սամվել Անեցի, էջ 143:

¹⁶² Հ. Մ. Չամչյան, «Պատմություն հայոց», հ. Գ, էջ 193:

¹⁶³ Հ. Ղ. Ալիշան, «Սիսում», էջ 282:

¹⁶⁴ Հ. Ղ. Ալիշան, «Սիսում», էջ 282:

¹⁶⁵ Նույն տեղում:

¹⁶⁶ «Ազգապատում», մասն Բ, էջ 1691:

¹⁶⁷ Ստ. Օրբելյան, «Պատմություն հայկական Սիսական», Թիֆլիս, 1912, էջ 444, 503:

¹⁶⁸ Սամվել Անեցի, էջ 153:

մի՛ մեռաւ ի ցաւոց արտին»¹⁶⁹։ «Գահիրեի մեջ եղող քրիստոնյաներ, զորս տեղացի ղփտիկներեն ավելի այնտեղ գտնվող հայերուն վրա ի դէպ է իմանալ, հաջողության հրաման ստանալ բանտարկյալ կաթողիկոսին արժանավոր թաղումն ընելու, և տարան հեկեղեցի Հաբաշի Ստորացն, և այն տեղ պատվով եղին ի հանգստի։ Որոշ տեղեկություններ կը պակսին հիշված եկեղեցիին և Ստեփաննոսին գերեզմանին վրա, իսկ մահվան թվականը պետք է նշանակել 1293, գերությունեն տարի մը ետքը»¹⁷⁰։

73. **Գրիգոր Է Անավարզեցի** (1293—1307).—Նաև՝ մեծքարեցի՝ Հայրապետական Աթոռը Հոռմկլայից փոխադրում է Սիս, ուր և վախճանվում ու թաղվում է։

74. **Կոստանդին Գ Կեսարացի** (1307—1322).—Հավանաբար թաղված է Սսում։

75. **Կոստանդին Գ Լամբրոնացի** (1323—1326).—Կոչվել է նաև Դրազարկցի, նախապես Դրազարկի արքեպիսկոպոսը եղած լինելու պատճառով։ Թաղման վայրը՝ Դրազարկը. այդ մասին հաղորդում է Սմբատ սպարապետը. Սմբատ սպարապետին հետեւելով են հետագա հետազոտողները։ Այսպես՝ Բ. Ղ. Ալիշան. «Ի դասուէ կաթողիկոսաց աստ (Դրազարկ) հանգուցան՝ և ծերունի Կոստանդին Ա. Բարձրաբերդցի (1264) և Կոստանդին Գ. Լամբրոնացի (1327)»¹⁷¹։

Օրմանյան սրբազանը գրում է. «Ասոր (Կոստանդին Գ Լամբրոնացի) ալ գերեզմանը եղած է Դրազարկի վանքը, որուն առաջնորդությունն ալ վարած էր։ Տարօրինակ պարագա մը կը հիշե Սմբատի շարունակողը թաղման առթիվ։ Երբոր, կըսեն. «բացին գինոթն տէր Կոստանդին Բարձրաբերդցի կաթողիկոսին նա գտան զշուրջառն փտած, և զպարլին խայտնին շէն և զգաւազանն և զմագն. և ոսկի ամենեկին չգտան»։ Առաջին դիտելու կետն այն է, թե ինչո՞ւ և ինչպե՞ս հառաջագույն վախճանած կաթողիկոսի մը գերեզմանը կը բանան։ Պատմիչը կը՛սեր, որ նույն գերեզմանին մեջ նոր վախճանած կաթողիկոսը պիտի դնեին, ինչ որ հավանական ենթադրություն մըն է, բայց տարօրինակ սովորության մը օրինակ կը ներկայանա։ Մյուս կողմեն դուրսին ալ չէ պարզ հետաքրքրական նպատակ մը ենթադրել, նախնյաց ոսկորտիքը զննելու կամ տեղափոխելու համար, վասնզի այն ատեն

պետք չէր ըլլար ուրիշ կաթողիկոսի մը մահվան սպասել, մինչ Բարձրաբերդցիին գերեզմանը բացած են. «Յորժամ մեռաւ Տէր Կոստանդին Լամբրոնացի կաթողիկոսն և տարան ի Դրազարկ»։ Իսկ գերեզմանին մեջ եղած նյութերն ոմանց մնալը, յուրաքանչյուր նյութին տոկոսության հետևանքն էր, թաղվելէն 60 տարի ետքը դիմանալու չափ։ Սիսին սքանչելիք կարծված է ոսկի չգտնվիլը։ Իրաւ ոսկրներն ալ կրնան հողին մեջ փտիլ, այլ դժվարաւ 60 տարւա միջոցին մեջ. բայց եթէ շատ տկարակամ ըլլան, ինչ որ չենթադրվել Բարձրաբերդցիին պէս երկարատև աշխատության դիմացող անձի մը վրա։ Ժամանակակիցներուն մասին ըսված է, թե փառք տունն Աստուծոյ, որ առնէ սքանչելիս ի սուրբս, որոնք թերևս մարմնո վերափոխում մը մեկնած ըլլան։ Իսկ մենք անմեկնելի պարագա մը կը տեսնենք, և անհիմն գրույցի մը արձագանք կը կարծենք պատմվածը»¹⁷²։

76. **Հակոբ Բ Անավարզեցի** (1327—1341).—Կոչվել է նաև տարսնեցի։

Մահվան և թաղման մասին ոչ պատմիչները և ոչ հետագա հետազոտողները ոչ մի բան չեն ասում։ Ամենայն հավանականությամբ թաղվել է Սսում։

77. **Մխիթար Ա Գոնեբցի** (1341—1355).—Վախճանվել է 1355 թվին «վերջին գտեալ ի վեհական կաթողիկոսունս մեր»¹⁷³։ Ակնարկությունը՝ կաթողիկոսների դաժբարանում՝ Սսում։

78. **Մեսրոպ Ա Արտազեցի** (1359—1373).—Վախճանվում և թաղվում է Սսում. «Եւ ի նոյն ատուրս մեռաւ նա ինքն Մեսրոպ կաթողիկոս (1372) կացեալ ի նայրապետութիւն ամս՝ ԺԳ»¹⁷⁴։

79. **Կոստանդին Ե Սսեցի** (1372—1374).—Թաղվել է Սսում¹⁷⁵։

80. **Պողոս Ա Սսեցի** (1374—1382).—Վախճանվել և թաղվել է 1382 թվին Սսի կաթողիկոսաց շարքում։

81. **Թեոդորոս Բ Կիլիկիացի** (1382—1392).—Մելիք Օմարի ձեռքով չարչարանքներով սպանվում է 16 տանուտերերի հետ միասին, 1392 թ. Սսում և թաղվում այնտեղ. «ՌՅՂԵ։ Ի ՊԽԲ թվին գտեր Թեոդորոսն ի Սիս սպանին»¹⁷⁶ և նույն տեղում էլ թաղեցին հայրապետանոցի գերեզմանոցում։

¹⁷² Օրմանյան, «Ազգապատում», Բ. Բ, էջ 1841—1842։

¹⁷³ Հ. Ղ. Ալիշան, «Սիսում», էջ 147։

¹⁷⁴ Հ. Մ. Չամչյան, «Պատմություն հայոց», Բ. Գ, էջ 353։

¹⁷⁵ Նույն տեղում։

¹⁷⁶ Սամվել Անեցի, «Ժամանակագրություն», էջ 172։

¹⁶⁹ Հ. Մ. Չամչյան, «Պատմություն հայոց», Բ. Գ, էջ 289։

¹⁷⁰ Օրմանյան, «Ազգապատում», Բ. Բ, էջ 1736—1737։

¹⁷¹ Հ. Ղ. Ալիշան, «Սիսում», էջ 232։

82. **Կարապետ Ա. Կեղեցի** (1393—1404).—Սպանվել է թունավորմամբ Ստամբուլում թաղվել այնտեղ:

83. **Հակոբ Գ Սսեցի** (1404—1411).—«Նույնպես և Յակոբ կաթողիկոս Ստյ Գկնի փոքր ժամանակի վճարեցաւ ի կենաց, զի ոմանք ի միաբանից հայրապետանցին՝ որք չէին հաճեալ ընդ նա, դեղ մահու արքուցեալ՝ լուծին զնա ի կենաց, յետ կալոյ նորա յիշխանութեան ամս Բ»¹⁷⁷:

84. **Գրիգոր Ը Խանձողատ** (1411—1418).—«Տէր Գրիգորս, որ մականունն Խանձողաթ կոչի, աքսորեցին»¹⁷⁸, «ի բերդ մի ամուր՝ ուր և մեռաւ իսկ»¹⁷⁹, որտեղ և թաղվում է: «Գրիգոր Խանձողաթ... յարեան ի վերայ նորա Սսեցիք՝ յետ կալոյ նորա

յիշխանութեան ամս Է. և աքսորեցին զնա ի բերդ մի ամուր, ուր և մեռաւ (1418), իսկ այլ ասի ի գաւազանագիրս ինչ թէ նաև հոգում սպանին զնա, զուցէ պատճառ լինելոյ վտանգելոյ ի հաւատս»¹⁸⁰:

85. **Պողոս Բ Գառնեցի** (1418—1430).—Կոչվել է Արարատցի, աշակերտել է Գրիգոր Տաթևացուն: Եղել է Երուսաղեմի հայոց պատրիարք (1418—1418 թթ.): Ստամբուլում միաբանները թունավորումով սպանում են նրան 1430 թվին և թաղում Ստամբուլում: Զ. Մ. Չամչյանը միայն հիշատակում է, որ 1430 թ. վախճանվեց Պողոս Բ կաթողիկոսը և չի նշում շիրմատեղը¹⁸¹:

86. **Կոստանդին Զ Վահկացի** (1430—1438).—Վախճանվել է Ստամբուլում և թաղվել այնտեղ:

(Շարունակելի)

¹⁷⁷ Զ. Մ. Չամչյան, «Պատմություն հայոց», հ. Գ, էջ 457:

¹⁷⁸ «Պատմություն Առաքել վարդապետի Դարիժեցոյ», Վաղարշապատ, 1896, էջ 435: (Հետ այսու Դավրիժեցի):

¹⁷⁹ Շահխաթունյանց, հ. Ա, էջ 210:

¹⁸⁰ Զ. Մ. Չամչյան, «Պատմություն հայոց», հ. Գ, էջ 457:

¹⁸¹ Նույն տեղում, էջ 466: